

УДК 930.85(=162.1):655.3.006.32(477.43-21)"190/191"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.01.170>

ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ В ТВОРАХ ПОЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОШТОВИХ ЛИСТІВОК)

Ірина ПАУР

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5998-8274>

кандидатка історичних наук, доцентка, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва, вул. Огієнка, 61, 32300, м. Кам'янець-Подільський, Україна, e-mail: iryna.paur@kpnpu.edu.ua

У дослідженні на підставі інформаційного потенціалу поштових листівок проаналізовано мистецьку спадщину польської інтелігенції та її роль у культурному житті Поділля на початку ХХ ст. Підтверджено, що попри активну дискримінаційну політику російського уряду, осередком культурного і мистецького життя польської громади був губернський центр, що мало помітний вплив на культурний розвиток у регіоні. Акцентовано на співпраці польської й української інтелігенції у діяльності Подільського товариства «Провсвіта», зокрема вшануванні роковин смерті Т. Шевченка в 1906 і 1911 рр.

Метою статті є аналіз культурно-мистецьких практик окремих представників польської громади Кам'янець-Подільського: фотомитців та видавців поштівків — М. Грейма, Л. Раковського, В. Вінарського, поетеси Я. Гурської, художника М. Тшебінського, які популяризували на поштівках свої творчі здобутки серед освічених верств населення регіону.

Методологічною основою дослідження є такі методи: аналітико-синтетичний, історико-культурної атрибуції, образно-стилістичний, іконографічний і порівняльного аналізу.

Ключові слова: Поділля, польська громада, інтелігенція, поштова листівка, культура, мистецтво, поезія, зображальне джерело, «Провсвіта».

Iryna PAUR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5998-8274>

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Kamianets-Podilskiy National Ivan Ohiienko University, The Department of Fine and Decorative Art and Restoration, 61, Ohiienko st., 32300, Kamianets-Podilskiy, Ukraine, e-mail: iryna.paur@kpnpu.edu.ua

REFLECTION OF NATIONAL CULTURAL TRADITIONS IN THE WORKS OF POLISH INTELLIGENCE OF KAMIANTSY-PODILSKY IN THE EARLY TWENTIETH CENTURY (BASED ON POSTCARDS)

The study, using the information potential of postcards, analyses the influence of the Polish intelligentsia on the cultural life of Podillia in the early twentieth century. It is found that despite the active discriminatory policy of the tsarist authorities towards national minorities, the center of the cultural and artistic movement was the provincial center, where the Polish intelligentsia found ways not only to meet their own spiritual and cultural needs but also had a significant impact on the cultural and artistic processes taking place in this territory.

The purpose of the proposed study is to analyze the cultural and artistic practices of individual representatives of the Polish community: photographers and publishers — M. Greim, L. Rakowski, W. Wynarski, poetess J. Gorska, and artist M. Trzebinski, who used postcards to promote their work among the educated population of the region. The paper focuses on the cooperation of Polish and Ukrainian intellectuals in the activities of the Podillia Prosvita Society and their commemoration of the anniversary of T. Shevchenko.

The research methodology is based on the following methods: analytical and synthetic, historical and cultural attribution, figurative and stylistic, iconographic, and comparative analysis.

Conclusion. In Podillia, each of the ethnic groups built its traditional cultural communication. As a result of the uprisings of 1830—1831 and 1861, the Polish population of the region turned from a dominant nation into a politically and socially oppressed ethnic group, but the solvency and education of most of them encouraged local postcard publishers to target their printed products at them. Postcards as a socio-cultural phenomenon of the early twentieth century and an iconographic source made it possible to study the characteristic visual features of the Polish gentry as an ethnographic type; poetic (J. Gorska) and artistic (J. Greim, M. Trzebinski) works of the Polish elite; publishing activities of representatives of the Polish community of Kamianets-Podilskiy — M. Greim, L. Rakowski, and W. Vinarski; cooperation of Polish and Ukrainian intellectuals in raising the cultural and educational level of Podillia residents; ideological beliefs of representatives of the petty and middle gentry of Podillia, represented by J. Gurska, which gives grounds to further use the information potential of postcards to analyze cultural and artistic practices of the region and Ukraine as a whole.

Keywords: Podillia, Polish community, intelligentsia, postcard, culture, art, poetry, pictorial source, «Prosvita».

Вступ. Після невдалих національно-визвольних повстань у 30-х і 60-х рр. XIX ст. польська громада Правобережжя втратила панівні позиції в економічному й політичному житті регіону й зазнавала постійних утисків. Імперська влада контролювала її діяльність, не допускала використання польської мови в державних установах, відкриття польських шкіл, клубів, осередків, інших форм суспільного життя, що, зрештою, стало об'єднуючим чинником для польського населення, яке мало високий освітній рівень та підтримувало домінування польської мови в своєму середовищі. Польськими культурно-просвітницькими осередками в містах стали будинки відомих родин. Упродовж 1870 — середини 1890-х рр. інтелектуальним центром і клубом-салонем інтелігенції Кам'янець-Подільського був дім відомого лікаря, письменника, вченого-історика і краєзнавця Ю. Ролле. Серед його численних друзів і приятелів-поляків були такі краєзнавці Поділля: К. Пуласький, В. Побуг-Гурський, поети О. Даровський, К. Подовський, науковці Ю. Каленбах, В. Спасович, літератори А. Плуґ, В. Лозінський, Ф. Ковальський [1, с. 62], фотографі й видавці поштівки М. Грейм і Л. Раковський [2, с. 124]. Завдяки зусиллям останніх на початку 1900-х рр. ілюстровані поштівки набули популярності серед освічених громадян краю, стали важливим видом поштової кореспонденції, каналом комунікацій, інструментом формування суспільних поглядів та популяризації культурно-мистецької спадщини польської громади. Із надання дозволу приватним підприємцям видавати поштівки (1904) [9, с. 83], на їх адресному боці російська назва «Открытое письмо» та французька «Carte postale» доповнена польською «Pocztówka», а написи назв видових об'єктів стають російсько- та польськомовними, завдяки чому видавці врахували етнічний склад населення регіону та роль польської громади у формуванні культурного простору Поділля.

Аналіз останніх досліджень. С. Баженова [1], О. Григоренко [3], Н. Урсу та І. Гуцул [4] досліджували місто Кам'янець-Подільський як осередок культурно-мистецького життя Поділля у другій половині XIX — середині XX ст. Роль польських фотохудожників і видавців поштівки М. Грейма та Л. Раковського у формуванні культурно-мистецького середовища в місті ставала предметом аналізу І. Під-

гурного та Н. Урсу [5], І. Паур [6], Г. Осетрової [7], Л. Бабюка [8], А. Павловського та І. Швець [2], інформаційний потенціал поштових листівок як іконографічного джерела — С. Копилова, І. Паур [9].

Мета статті — аналіз культурно-мистецьких практик представників польської громади Кам'янець-Подільського за матеріалами поштових листівок початку XX ст. *Методологічною основою* дослідження є аналітико-синтетичний, історико-культурної атрибуції, образно-стилістичний, іконографічний методи і метод порівняльного аналізу.

Основна частина. Польський та український фотомитець М. Грейм наприкінці 1890-х рр. одним із перших видавав поштові листівки в губернському центрі задля популяризації унікальних історико-архітектурних пам'яток Поділля, типів мешканців краю, витворів мистецтва [6]. Його світлини, що зафіксували характерні типи подолян, стали найбільш об'єктивним візуальним джерелом. Сьогодні відомо 66 знімків етнографічних типів, зокрема польської шляхти, у яких він намагався задокументувати їхні характерні риси [5, с. 80]. Поштова листівка М. Грейма серії «Подільські типи» (1901) відтворює світлину «Наша шляхта. Із-під Бару» з роз-

Іл. 1. Поштова листівка: Подільські типи. Представник шляхти (Кам'янець-Подільський: М. Грейм, 1901)

ділу «Шляхта та середній стан» його фотоальбому 1892 р. [5, с. 166]. Фотомитець зобразив шляхтича в образі літнього чоловіка з модними вусами «моржа» та люлькою, що був одягнений у жупан, з-під якого виглядає комір білої сорочки, зимовий кожух та хутряну шапку, документуючи характерні особливості етнографічного типу (іл. 1).

Зауважимо, що М. Грейма був членом-кореспондентом Польського товариства краєзнавчого [10], його роботи (руїни замків у Панівцях, Пиляві, Зінькові. — *І. П.*) були представлені в серії поштівок «Польські замки». Товариство усвідомлювало інформаційний потенціал документальних листівок із видами історико-архітектурних пам'яток «східних кресів», які вони відносили до національного надбання польського народу, зокрема з метою популяризації та збереження історико-культурної спадщини краю в контексті політики зміцнення держави, згуртування нації та об'єднання земель [11, с. 22].

На початку 1900-х рр. у губернському центрі зорганізувався гурток польських поетів, які започаткували видання рукописного збірника «Кам'янецьке віршування...» (входила донька М. Грейма — Модеста, Л. Раковський, Л. Каленбах та ін. — *І. П.*) [8, с. 234]. Ймовірно, членом цього гуртка була Я. Гурська, яка видала у Варшаві збірки «Поезія» (1903) та «Поезія й драматургія» (1907). Поезія об'єднала представників польської громади міста Я. Гурську та Л. Раковського, які стали популяризувати її на поштових листівках. Останній був визначною особою в колі кам'янецької інтелігенції початку ХХ ст. [2; 8].

Яніна Гурська була представницею середньої польської шляхти гербу Побуг, дід якої, Юліан Побуг Гурський, у 1838 р. придбав маєток Сліди Могилівського повіту Подільської губернії, а після його смерті (1853) землі поділили сини — Владислав та Якуб [12, с. 273]. У 1873 р. двоповерховий палац Гурських у Слідах, що був побудований у класичному стилі на вершині пагорбу на березі р. Дерла, під час мандрівки Поділлям зафіксував у малюнку Н. Орда [13].

Зі спогадів Я. Гурської відомо, що в 1865 р., коли їй було п'ять років, померла матір [14], яка походила з роду Мнішеків-Чоржніцьких [15, с. 199]. У її поетичній збірці зафіксовано, що в 1886 р. вона мешкала в с. Жаглівка Проскурівського повіту, яке належало

Евеліні Мнішек із роду Крочовських [16, с. 728], а оповідання «Бранка» (1902) з цієї збірки присвячене власнику маєтку Курівки Проскурівського повіту [17] — брату Титусу Мнішеку [18, с. 47], що підтверджує приналежність її матері до шляхетського роду Мнішеків. Про батька Якуба Гурського вона згадувала лише в розповідях про пожежу, яка знищила зібраний ним врожай [14].

Відомим філантропом і любителем старовини був дядько поетеси Владислав Гурський (1822—1902), одружений на власниці Катюжан Сузанні Стадницькій, мав доньку Октавію Гурську Падлевську [12, с. 155]. В. Гурський документував сімейні архіви польської шляхти Правобережжя, що стало джерелом для написання історії населених місць рідного повіту [1, с. 63]. Його праця «Повіт Могилівський в губернії Подільській» побачила світ у 1903 р. після смерті автора [12]. У своєму маєтку дослідник зібрав унікальну колекцію стародруків [19, с. 757], частину якої він подарував Ягеллонській бібліотеці та Національному музею у Кракові [20]. В. Гурський мав дружні стосунки з Ю. Ролле, ймовірно, саме в його будинку Я. Гурська зустріла Л. Раковського, оскільки губернський центр став місцем її проживання з 1891 р. [21, с. 10].

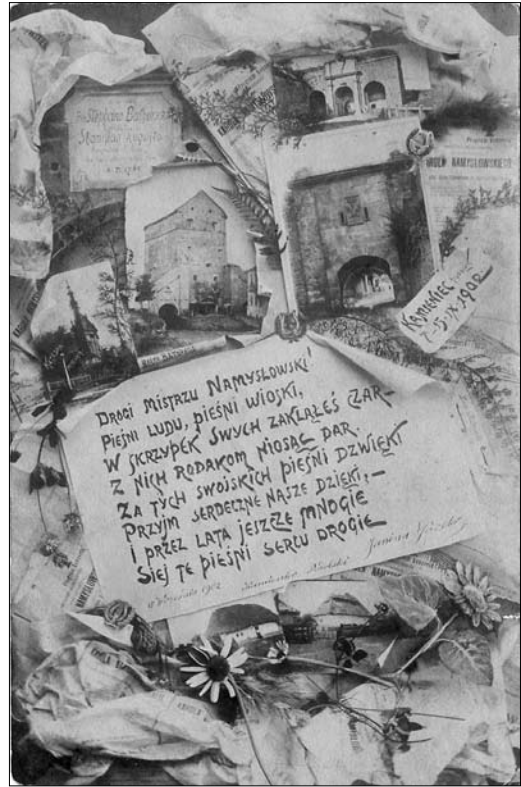
Сьогодні атрибутовано десять поштівок 1902—1916 рр. з поетичною творчістю Я. Гурської, що представляють культурно-мистецькі практики польської інтелігенції Кам'янця-Подільського. Чотири поштівки датовані 1902 р. й були розроблені спільно з Л. Раковським, дві з них відображають види історико-культурної спадщини міста та були представлені на Першій промислово-сільськогосподарській виставці в губернському центрі [8, с. 230]. Перша поштівка містить вірш польською мовою «У підніжжя Кам'янецького замку» (від 12 вересня 1901 р.) зі збірки Я. Гурської. Авторка захоплювалася красою та міццю фортеці, яку не змогли захопити ні турки, ні татари, та зазначає, що Поділля для неї — рідна домівка, за якою вона сумує, куди б не поїхала в подорож [21, с. 91]. Поетичні рядки Л. Раковський підсилив видами фортеці із заходу і сходу, зображенням брами Станіслава Августа та кам'яною аркою, яка стала центром композиції [8, с. 232].

На іншій поштівці розміщено вірш поетеси «Кам'янецький замок» (від 31 січня 1901 р.), у якому Я. Гурська прирівнює фортецю до орлино-

го гнізда, навколо якого срібним змієм в'ється річка Смотрич, що робила її неприступною для ворогів. У другій частині вірша поетеса з тугою розповідає, що сьогодні у славнозвісній фортеці чути лише крик сов, білі орли розлетілися світом, залишивши лише спогади про їхні переможні битви та зрошену кров'ю на скелі сумну квітку [21, с. 51]. Безперечно, авторка відчувала тугу за періодом, коли Кам'янець-Подільський був у складі Речі Посполитої, а «білих орлів» уособлює польське військо, яке неодноразово вступало в бій з татарами на подільській землі. Для композиції цієї поштівки Л. Раковський використав зображення фортеці зі сходу, яке розширив панорамним видом Видрівки, а західний вид фортеці замінив зображенням чавунних ядер із кайданами [8, с. 232].

У 1902 р. Л. Раковський спільно з Я. Гурською видали ще дві листівки, одна з яких зафіксувала, що в губернському центрі зі своєю програмою гастролював «Селянський оркестр Кароля Намисловського» (іл. 2). У поезії, датованій 15 вересням 1902 р., Я. Гурська вихваляє та сердечно дякує за народну творчість пану Намисловському, якому Олександр III надав право зі своїм оркестром виступати з танцями і піснями на мотиви заможського краю містами Росії, України, Білорусії та Литви [23, с. 273]. Ці поетичні рядки на поштівці Л. Раковський обрав афішами концерту К. Намисловського, які доповнив видами брами Баторія, Руської брами, мінарету та двома видами подільської хати, прикрасив листями папороті, квітами соняшника, ромашки та підкреслив у цій композиції триумф музики трьома варіаціями арфи у лавровому вінку. Роль оркестру в піднесенні польського національного духу прирівнювали до творів Г. Сенкевича та картин Я. Матейка [22].

Наприкінці 1902 р. Я. Гурська та Л. Раковський розробили новорічну привітальну поштівку. Вона символічно була відправлена 31 грудня 1902 р. з м. Кам'янець-Подільського та отримана адресатом у м. Жванці 1 січня 1903 р. Складовою частиною композиції цієї поштівки стала світлина з видом центрального майдану і пожежної каланчі, навколо якої фотомитець рамкою розмістив вату та ялинкове гілля, оздоблене зірками. З її лівого боку на мішковині він зазначив «1902», а на імітованих клаптиках паперу розмістив віршовані рядки Я. Гурської: на темно-

Іл. 2. Поштова листівка: Я. Гурська «Дорогий маестро Намисловський» (Кам'янець-Подільський: Л. Раковський, 1902)

Іл. 3. Поштова листівка: Я. Гурська «З Новим роком — 1903» (Кам'янець-Подільський: Л. Раковський, 1902)

Іл. 4. Поштова листівка: портретне зображення Я. Гурської (Кам'янець-Подільський: Л. Раковський, 1905)

Іл. 5. Поштова листівка: «На спомин 50 роковин Т. Шевченка (Кам'янець-Подільський: Л. Раковський, 1911)

му вона проводжала старий рік та всі його негаразди: «Oto kona już rok stary I zanika w dal; Niechaj idą z nim na mary: Gorycz, troski, žal»; на світлому — зустрічала новий (1903) зі сподіваннями позитивних змін: «Niech nam straty I zawody Powietuje syn, Dobre chęci niech Rok mlody Da nam wcielić w czyn» (іл. 3).

У 1903 р. Л. Раковський ілюстрував титул поетичної збірки Я. Гурської видами, що використовував для друку поштівки, та додав зображення сонця як символу подільської землі, Домініканського костелу, османського амвону (турецький мінбар),

який знаходився в останньому, мінарету, Руської брами, Кушнірської вежі з Вітряною брамою (Брама Баторія) й світлину з портретом Я. Гурської [8, с. 231]. Останню він згодом видав окремою поштівкою: вона має фон дерев'яної дошки, на якій у стилізованій круглій модерновій рамці вміщено портрет поетеси з написом «Яніна Гурська», у правому нижньому боці — «Поетеса з Кам'яця Под.», на клаптику паперу, що виглядає з-під рамки — «Л. Раковський» [9, с. 134]. Інша поштівка з портретом поетеси має фон світлої дерев'яної дошки (іл. 4). Портретне зображення Я. Гурської обрамлене стилізованими квітами та ягодами лавровим вінком, у нижній частині світлини — напис від руки пером «Яніна Гурська». Відповідно до оформлення адресного боку перша листівка була видана до 1904 р., друга — упродовж 1904—1905 рр., на що вказує оформлення її адресного боку в стилі перехідного періоду, оскільки в ній поєднано рекомендації Всесвітнього поштового союзу (1897) та роздільна смуга (1904). У цей ж час Л. Раковський видав фотоколлаж із 43 зображень історичних пам'яток Кам'яця-Подільського (1904), який був обрамлений типовим подільським орнаментом та містив вірш поетеси «Його Преосвященству Каролу Недзялковському Єпископу Луцько-Житомирському» в центрі композиції [8, с. 233].

Суспільно-політичні та соціокультурні процеси, спричинені революцією 1905—1907 рр., сприяли демократизації внутрішньої національної політики російського самодержавства, визнанню культурних прав низки національних меншин та етнічних груп, що дозволило їм мати власні освітні заклади, здійснювати видання літератури рідною мовою та сприяло заснуванню на Поділлі культурно-освітнього товариства «Просвіта», яке пробуджувало національну свідомість серед найширших верств громадянства. У його діяльності брали участь представники польської громади м. Кам'яця-Подільського: П. Бучинський, Т. Зеленський, С. Маковецький, О. Шумлінський та ін., які з пошаною ставилися до української культури й долучилися у 1906 р. до вшанування 45-тих роковин смерті Т. Шевченка, урочисто зложивши у підніжжі його бюсту мистецький металевий вінок з біло-червоною стрічкою [3, с. 325]. Вшановуючи пам'ять поета, Л. Раковський видав серію з трьох поштівки «На спомин ро-

ковин» [8, с. 234—235], в основі якої — портрет Т. Шевченка роботи німецького фотографа Іогана (Івана-Миколи) Федоровича Досса, зроблений 1860 р. у Петербурзі [24]. На світліні поет без головного убору, в білій сорочці й теплому піджаку. Це зображення Кобзаря було тиражовано на поштівках львівським видавництвом Миколайчука (1901), згодом київським — Барського (1903), полтавським — Маркевича (1904) та ін. [25, с. 235]. На поштівках Л. Раковського вказані роки життя поета (1814—1861), дата роковин (1906) та рядки з поеми «Єретик»: «А я тихо Богу помолюся, щоб усі слав'яне стали добрими братами, і синами сонця правди. Тарас Шевченко». Зображення двох листівок цієї серії також містять види Кам'янецької фортеці, міста й околиць та ін. З лівого боку поштівки в лавровому вінку вміщено фігурну таблицю з написом польською мовою «Співцеві України Тарасові Шевченку від поляків Кам'янець» (іл. 5).

У 1911 р. з нагоди 50-х роковин з дня смерті Кобзаря Подільське товариство «Просвіта» перевидало серію з вказаних листівок, але з виправленими датами роковин смерті латинськими і римськими цифрами [8, с. 236], та опублікувало поштівку з репродукцією портрета Т. Шевченка авторства активного учасника місцевого просвітництва Михайла Дяченка. Тлом для зображення поштівки стала інтерпретація візерунка подільського килима і квітів бузку, центром композиції — портрет поета, обрамлений вишитим рушником. Із його правого боку проглядається силует подільської жінки, нижнього — види міста, в овалному декорованому візерунками медальйоні вказано: «Слава не поляже. Подільське українське товариство Просвіта» (іл. 6). Цього ж року шість графічних творів М. Дяченка — чотири ілюстрації до поезії Т. Шевченка та дві до «Дум на смерть Шевченка» — видали листівками Кам'янець-Подільськи видавництва «Дністер» і Свято-Троїцького братства та київське «Час». Художник разом зі своїм учителем та колегою по місцевій художній школі В. Розвадовським збирав кошти на спорудження пам'ятника поетові в Києві [26]. Останній, незважаючи на польське коріння [27, с. 228—229] та освіту (випускник Петербурзької художньої академії. — *І. П.*), упродовж 1904—1909 рр. популяризував на поштових листівках українську культуру серед селян і містян Правобережної України [27, с. 225], що зокрема

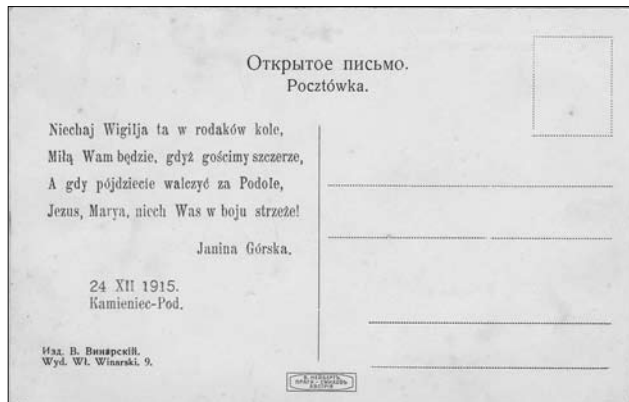
Іл. 6. Поштова листівка: «Слава не поляже. Подільське українське товариство Просвіта» (Кам'янець-Подільський: Просвіта, 1911)

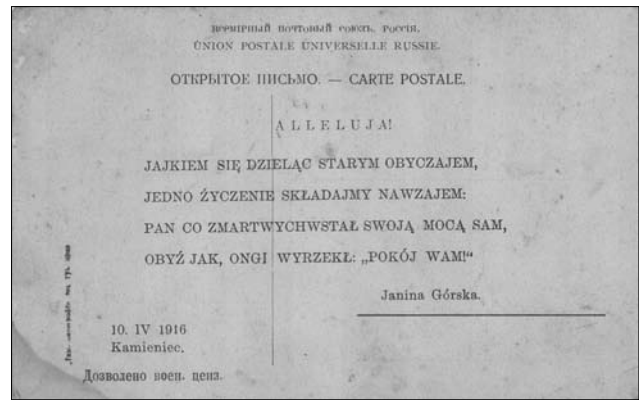
Іл. 7. Поштова листівка: М. Тшебінський «Вежа короля Баторія», 1912 (Кам'янець-Подільський: В. Вінарський, 1913)

сприяло формуванню міського культурного дозвілля губерньського центру.

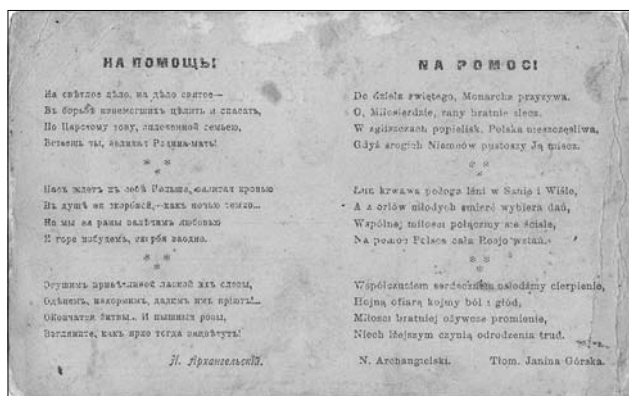
Після смерті Л. Раковського (1908) та М. Грейма (1911) у 1910-х рр. справу популяризації польської культурної спадщини продовжив власник книгарні В. Вінарський, який видав дві серії фотографічних поштівок із зображенням Кам'янець-Подільського та серію з 12 кольорових акварельних ведут (іл. 7) у співпраці з польським художником М. Тшебінським [9, с. 166—169].

Іл. 8. Поштова листівка: Я. Гурська «З Різдом Христовим!», 24.12.1915 (Кам'янець-Подільський: В. Вінарський, 1912)

Іл. 9. Поштова листівка: Я. Гурська «З Великоднем!», 10.04.1916 (Кам'янець-Подільський: Д. Лахманович, 1905)

Іл. 10. Поштова листівка: Я. Гурська «На допомогу!», (Кам'янець-Подільський, 1916)

Перша світова війна перервала розвиток видових та художніх листівок, але зріс попит на поштівки військово-патріотичного змісту, що підтверджують поштівки цієї доби з поезією Я. Гурської. Три з них, датовані 24 грудня 1915 р., були вдруковані на адресному боці бланків довоєнних видань В. Вінарського і містять привітання зі святом Різдва Христового. Польська поетеса вітала солдат-подолян із великим християнським святом, чим морально підтримувала їх (іл. 8). Наступна поштівка цієї групи датована 10 квітня 1916 р. із Великоднім привітанням, вдрукованим на адресному боці бланку поштівки книжкового магазину Д. Лахмановича (1905), що містить колаж із видів міста та типів подолян. Поетеса розпочала його із молитовного звернення до Бога — «Алилуя», далі наголосила на дотриманні давньої великодньої традиції обмінюватися писанками та висловила сподівання, що Господь, який знайшов сили воскреснути, як і колись скаже: «Мир вам!» (іл. 9).

Іл. 11. Поштова листівка: Я. Гурська «На допомогу!», адресний бік (Кам'янець-Подільський, 1916)

Прихильність поетеси до російського уряду демонструє її переклад польською мовою та поширення на поштових бланках вірша М. Архангельського «На допомогу!» (іл. 10), виданих у 1916 р., коли Королівство Польське було маріонетковим утворенням у складі Німеччини. Підтвердженням цього є поетичні рядки Я. Гурської, у яких вона акцентує, що люті німці мечем спустошують знедолену Польщу, та закликає російський народ об'єднатися братньою любов'ю й підтримати монарха у спільній боротьбі за її відродження. Адресний бік цієї поштівки поділений роздільною смугою на дві частини, з лівого боку зображено подільський губернський герб — у синьому полі золоте двадцятипроменеве сонце, над ним — золотий чотирикінцевий хрест, щит увінчаний імператорською короною відповідно до іконографії, затвердженій керівником Гербового відділення Департаменту герольдії Сенату Б. Кене (1856) [28, с. 436—437]. Відмінність зображень була у відсутності вінка із золотого дубового листа,

з'єднаного Андріївською стрічкою, а шістнадцятипроменеє сонце як геральдичний символ було замінено на двадцятипроменеє. Ймовірно, розробники листівки цілеспрямовано використали іконографію сонця з книги «Гніздо цноти» (1578) польського історика-геральдиста Бартоша Папроцького та поєднали з елементами офіційно прийнятого. Над гербовим зображенням розміщено російсько- та польськомовний напис «Поділля — Польщі», що красномовно свідчить про бачення авторами листівки подільської землі у складі польської держави. Друга частина адресного боку містить двомовний напис: «Почтовая карточка. Pocztówka», місце для марки та шість ліній для написання адреси (іл. 11). У цій листівці не передбачено місця для написання повідомлення, оскільки вона мала пропагандистський характер та розповсюджувалася серед представників польської еліти з метою підтримки політики російського царя в Першій світовій війні.

Висновки. На початку ХХ ст. польська громада Кам'янець-Подільського вибудовувала власну традиційну культурну комунікацію. Платоспроможність та освіченість більшості польського населення спонукала видавців поштівок орієнтувати на них свою друкарську продукцію. Поштові листівки як соціокультурний феномен початку ХХ ст. та іконографічне джерело зафіксували: характерні візуальні особливості польської шляхти як етнографічного типу; поетичну (Я. Гурська) та художню (Я. Грейм, М. Тшебінський) творчість польської еліти; видавничу діяльність представників польської громади Кам'янець-Подільського — М. Грейма, Л. Раковського, В. Вінарського; співпрацю польської та української інтелігенції у справі підвищення культурно-освітнього рівня подолян; ідейні переконання представників дрібної та середньої шляхти Поділля, репрезентантом яких була Я. Гурська, що підтверджує інформаційний потенціал поштових листівок для подальшого аналізу культурно-мистецьких практик регіону зокрема та України загалом.

1. Баженова С. Місто Кам'янець-Подільський — осередок польської культури в другій половині ХІХ ст. Освіта, наука і культура на Поділлі. 2015. Т. 22. С. 59—67.
2. Павловський А.С., Швець І.В. Леон Раковський — громадський діяч, фотограф, поет. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-

- заповідника: зб. наук. Праць. Редкол. Т.М.Карпова (гол.) та ін. Т. 4: До 70-річчя від дня народження професора Анатолія Філінюка. Кам'янець-Подільський: ФОП Панькова Л.С., 2023. С. 121—127.
3. Григоренко О. Поляки на Поділлі й Південно-Східній Волині на початку ХХ ст. (1900—1914 рр.). Наукові записки: зб. праць молодих вчених та аспірантів. Т. 17. Київ, 2009. С. 321—328.
 4. Урсу Н., Гуцул І. Кам'янець на Поділлі: події культурно-мистецького життя кінця ХІХ — середини ХХ ст. Актуальні питання гуманітарних наук. 2021. Вип. 36. Т. 3. С. 47—54. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-3-8>
 5. Підгурний І.С., Урсу Н.О. Культурно-мистецька спадщина Поділля у художніх фотографіях Михайла Грейма (друга половина ХІХ — початок ХХ ст.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. 232 с.
 6. Паур І. Фотозображення Кам'янець-Подільського на поштових листівках М. Грейма. Поділля і подоляни в об'єктиві Міхала Грейма: матеріали круглого столу. Редкол.: В.В. Фенцур та ін. Кам'янець-Подільський: Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець»; ТОВ «Друкарня «Рута», 2019. С. 48—62.
 7. Осетрова Г. Леон Раковський (1856—1908). Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: зб.наук. праць за матер. міжнар. конференції (23—24 червня 1999 р.). Хмельницький: Поділля, 1999. С. 522—524.
 8. Бабюк Д.С. Леон Раковський у культурному і громадському житті Кам'янець-Подільського наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб.: серія історична. Редкол. С.А.Копилов (гол.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. ХІV. С. 229—237.
 9. Копилов С., Паур І. Кам'янець-Подільський на поштових листівках кінця ХІХ — початку ХХ ст.: історико-іконографічне дослідження. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. 204 с.
 10. Z żalobnej karty. Członek-korespondent Polskiego Tow. Krajoznawczego Michał Greim. Odbitka z V rocznika Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego za rok 1911. URL: <https://polona.pl/item-view/df2d407e-eb9f-4182-9e18-586746926936?page=11> (дата звернення: 02.01.2024).
 11. Паур І. Види оборонної архітектури Поділля на поштових листівках Польського товариства краєзнавчого (1907—1913). Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: наук. зб. Рівне: РДГУ, 2021. Вип. 39. С. 16—23. DOI: <https://doi.org/10.35619/ucp.mk.v39i.490>.
 12. Górski W. (Pobóg). Powiat Mohylowski w Guberni Podolskiej: opis geograficzno-historyczny wszystkich miast, miasteczek, wsi, przysiółków, futorów, słowem zaludnionych miejscowości w tym powiecie, z dodaniem odpowiednich dokumentów. Kraków: Drukarnia «Czas», 1902. 346 s.

13. Napoleon Orda. Śledzie. Pałac Górckich. URL: <https://vlasno.info/spetsproekti/1/istoriya/item/13568> (дата звернення: 03.01.2024).
14. Ким був Блаженний Ян Бейзим — єзуїтський місіонер із Шепетівського району? URL: <https://khmel-pivnich.info/kym-buv-blazhennyu-yan-beyzym-iezuitskyu-misioner-iz-shepetivskoho-rayonu/> (дата звернення: 20.11.2023).
15. Górska Janina. Słownik pseudonimów pisarzy polskich XV w. 1970 r. T. IV: A—Ż Nazwiska. Pod. red. Edmunda Jankowskiego. Wrocław, 1996. S. 199.
16. Żagłówka, wł. Krokowskich. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. T. XIV: Worowo; Żyżyn; Warszawa, 1895. S. 728.
17. Замки та храми України. URL: <https://castles.com.ua/kurivka.html> (дата звернення: 14.11.2023).
18. Górska J. Poezye i dramata. Serya 3. Warszawa: Wyd-wo księgarni nakładowej Jana Kotschedoffa, 1907. 253 s.
19. Śledzie. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. X. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_X/757 (дата звернення: 05.10.2023).
20. Czartoryski-Sziler P. Biblioteki dworskie. E-Gazetka GUTW. 2015. Nr 1. URL: <http://gutw.pl/e-gazetka/biblioteki-dworskie.php> (дата звернення: 22.11.2023).
21. Górska J. Poezye. Serya 2. Warszawa: Teodor Paprocki i S-ka, 1903. 140 s.
22. Orkiestra Włociańska im. K. Namysłowskiego. URL: <https://www.zamosciopedia.pl/index.php/ow-oz/item/4227-orkiestra-wlocianska-im-k-namyslowskiego> (дата звернення: 08.12.2023).
23. Nawrocka E. Karol Namysłowski I jego działalność. Archiwariusz Zamojski. 2021. T. XIX. S. 269—278.
24. Жадько В. Київський фотограф Тараса Шевченка. Кримська світлиця. 2012. № 6. URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=9928> (дата звернення: 19.12.2023).
25. Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. Україна у старій листівці: альбом-каталог. Київ: Криниця, 2000. 508 с.
26. Щербань А. Відкриваючи Михайла Дяченка. URL: <https://podolyanin.com.ua/history/48886/> (дата звернення: 20.12.2023).
27. Прищепя О. Виставкова й просвітницька діяльність художника В.К. Розвадовського як чинник формування міського культурного довкілля Правобережної України на початку ХХ ст. Інтелігенція і влада. 2015. Вип. 33. С. 220—237.
28. Трубочанінов С.В. Територіальна і міська геральдика Поділля: історія та сучасний стан. Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 2011. Т. 18. С. 424—440.
- Pavlovs'kyj, A.S., Shvets', I.V., & Karpova, T.M. (Ed.). (2023). Leon Rakovsky is a public figure, photographer and poet. *Naukovi pratsi Kam'ianets'-Podil's'koho derzhavnogo istorychnoho muzeiu-zapovidnyka: zb. nauk. prats'* (Vol. 4, pp. 121—127). Kam'ianets'-Podil's'kyj: FOP Pan'kova L.S. [in Ukrainian].
- Hryhorenko, O. (2009). Poles in Podillia and South-Eastern Volhynia in the early twentieth century (1900—1914). *Naukovi zapysky: zb. prats' molodykh vchenykh ta aspirantiv*, 17, 321—328 [in Ukrainian].
- Ursu, N. & Hutsul, I. (2021). Kamyanets in Podilya: the cultural and artistic life of the late XIX — mid XX century. *Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers*, 36 (Vol. 3, pp. 47—54). DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-3-8> [in Ukrainian].
- Pidhurnyj, I.S. & Ursu, N.O. (2012). *The Cultural and Artistic Heritage of Podillia in the Artistic Photographs of Mykhailo Graim (second half of the nineteenth — early twentieth centuries): monograph*. Kam'ianets'-Podil's'kyj: Aksioma [in Ukrainian].
- Paur, I., & Fentsur, V.V. (Ed.). (2019). Photographs of Kamianets-Podilskyi on postcards by M. Graham. *Podillia i podoliany v ob'iektiv Mikhala Hrejma: materialy kruhloho stolu* (Pp. 48—62). Kam'ianets'-Podil's'kyj: Natsional'nyj istoryko-arkhitekturnyj zapovidnyk «Kam'ianets'»; Drukarnia «Ruta» [in Ukrainian].
- Osetrova, H. (1999). Leon Rakovsky (1856—1908). *Poliaiky na Khmel'nychchyni: pohliad kriz' viky: zb.nauk. prats' za mater. mizhnar. konferentsii (23—24 chervnia 1999 r.)* (Pp. 522—524). Khmel'nyts'kyj: Podillia [in Ukrainian].
- Babiuk, D.S., & Kopylov, S.A. (Ed.). (2018). Leon Rakowski in the cultural and public life of Kamianets-Podilskyi in the late nineteenth and early twentieth centuries. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita: nauk. zb.: serii istorychna* (Vol. XIV, pp. 229—237). Kam'ianets'-Podil's'kyj: Kam'ianets'-Podil's'kyj natsional'nyj universytet imeni Ivana Ohienka [in Ukrainian].
- Kopylov, S. & Paur, I. (2019). *Kamianets-Podilskyi on postcards of the late nineteenth and early twentieth centuries: a historical and iconographic study. Monograph*. Kam'ianets'-Podil's'kyj: Aksioma [in Ukrainian].
- (1911). From a mournful page. Member-correspondent of the Polish Country-Lovers' Society Michal Greim. *Reprint from the 5th yearbook of the Polish Landscape Society for the year 1911*. Retrieved from: <https://polona.pl/item-view/df2d407e-eb9f-4182-9e18-586746926936-?page=11> (Last accessed: 02.01.2024) [in Polish].
- Paur, I. (2021). Types of defense architecture of Podillia on postcards of the polish society of local lore (1907—1913). *Ukrainian culture: the past, modern ways of development: Scientific journals* (Vol. 39, pp. 16—23). Rivne: RDHU. DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v39i.490> [in Ukrainian].

REFERENCES

Bazhenova, S. (2015). The city of Kamianets-Podilskyi was a centre of Polish culture in the second half of the nineteenth century. *Osvita, nauka i kul'tura na Podilli*, 22, 59—67 [in Ukrainian].

- Gorski, W. (Pobog). (1902). *Mogilev district in the Podolia Governorate: a geographical and historical description of all towns, cities, villages, hamlets, furors, in a word, populated localities in this district, with the addition of relevant documents*. Krakow: Drukarnia «Czas» [in Polish].
- Napoleon, Orda. *Sledzie. Palac Gorckich*. Retrieved from: <https://vlasno.info/spetsproekti/1/istoriya/item/13568> (Last accessed: 03.01.2024) [in Polish].
- Kym buw Blazhennyj Yan Bezym — iezuits'kyj misioner iz Shepetivs'koho rajonu?* Retrieved from: <https://khemel-pivnich.info/kym-buw-blazhennyj-yan-bezym-iezuitskyy-misioner-iz-shepetivskoho-rayonu/> (Last accessed: 20.11.2023) [in Ukrainian].
- Gorska, Janina, & Jankowski, E. (Ed.). (1996). *Dictionary of Polish Writers' Pseudonyms XV — 1970 r.* (Vol. IV, p. 199). Wrocław [in Polish].
- (1895). Zaglowka, wl. Krokowskich. *Geographical dictionary of the Kingdom of Poland* (Vol. XIV, p. 728). Warszawa [in Polish].
- Castles and temples of Ukraine*. Retrieved from: <https://castles.com.ua/kuivka.html> (Last accessed: 14.11.2023) [in Ukrainian].
- Gorska, J. (1907). *Poezycze i dramata. Serya 3*. Warszawa: Wyd-wo księgarni nakładowej Jana Kotschedoffa [in Polish].
- (1889). *Sledzie. Geographical dictionary of the Kingdom of Poland and other Slavic countries* (Vol. X). Retrieved from: http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_X/757 (Last accessed: 05.10.2023) [in Polish].
- Czartoryski-Sziler, P. (2015). Court libraries. *GUTW e-Gazette, 1*. Retrieved from: <http://gutw.pl/e-gazetka/biblioteki-dworskie.php> (Last accessed: 22.11.2023) [in Polish].
- Gorska, J. (1903). *Poezycze. Serya 2*. Warszawa: Teodor Pa-procki i S-ka [in Polish].
- K. *Namyslowski Philharmonic Orchestra*. Retrieved from: <https://www.zamosciopedia.pl/index.php/ow-oz/item/4227-orkestra-wloscianska-im-k-namyslowskiego> (Last accessed: 08.12.2023) [in Polish].
- Nawrocka, E. (2021). Karol Namyslowski and his activities. *Zamojski Archiwariusz* (Vol. XIX, pp. 269—278) [in Polish].
- Zhad'ko, V. (2012). Kyiv photographer Taras Shevchenko. *Kryms'ka svitlytsia, 6*. Retrieved from: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=9928> (Last accessed: 19.12.2023) [in Ukrainian].
- Zabochen', M., Polischuk, O. & Yatsiuk, V. (2000). *Ukraine in an old postcard: a catalogue album*. Kyiv: Krynytsia [in Ukrainian].
- Scherban', A. (2020). *Discovering Mykhailo Dyachenko*. Retrieved from: <https://podolyanin.com.ua/history/48886/> (Last accessed: 20.12.2023) [in Ukrainian].
- Pryschepa, O. (2015). The exhibition and educational activities of the artist V.K. Rozvadovskyi as a factor in the formation of the urban cultural environment of the Right-Bank Ukraine in the early twentieth century. *Intelihentsiia i vlada* (Vol. 33, pp. 220—237) [in Ukrainian].
- Trubchaninov, S.V. (2011). Territorial and urban heraldry of Podillia: history and current state. *Osvita, nauka i kul'tura na Podilli* (Vol. 18, pp. 424—440) [in Ukrainian].